

המדרש המעצים

מים ראשונים: אחת התופעות המיוחדות בעולם המדרש הוא מה שהדרשנים מכנים 'מדרשי פליאה', היינו מדרשים שמפליגים בתיאור סיטואציה קיצונית, יוצרים פרשנות תמוהה למקרא, או מציגים רעיון קיצוני, שקשה ביותר להלום. אנו מעדיפים להשתמש במונח 'המדרש המעצים', וכוונתנו למדרשים שמעצימים הרבה מעבר מה שכתוב במקרא, לכאורה ללא צורך, סיבה או אפילו מטרה. בדף זה רכזנו מגוון מדרשים מעצימים, מסוגים וסוגות שונים. לחלק ממדרשים אלה נציג הצעה אפשרית לסיבת ההעצמה וחלק נשאיר לשואבי המים להציע רעיונם ופתרונם. ואולי גם להצביע על 'מדרשים מעצימים' שלא סקרנו בגיליון זה.¹

גמרא שבת צו ב – התורה מכסה והדרשן מגלה

תנו רבנן: מקושש זה צלפחד, וכן הוא אומר: "וַיִּהְיוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבָּר וַיִּמְצְאוּ אִישׁ מִקֹּשֶׁשׁ עֲצִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיט" (במדבר טו לב), ולהלן הוא אומר: "אבינו מת במדבר" (במדבר כז ג),² מה להלן צלפחד, אף כאן צלפחד, דברי רבי עקיבא. אמר לו רבי יהודה בן בתירא: עקיבא, בין כך ובין כך אתה עתיד ליתן את הדין. אם כדברך, התורה כיסתה ואתה מגלה אותו! ואם לאו – אתה מוציא לעז על אותו צדיק! ... כיצא בדבר אתה אומר: "ויחר אף ה' במ וילך" (במדבר יב ט)³ – מלמד שאף אהרן נצטרע, דברי רבי עקיבא. אמר לו רבי יהודה בן בתירא: עקיבא, בין כך ובין כך אתה עתיד ליתן את הדין. אם כדברך – התורה פסתה ואתה מגלה אותו! ואם לאו – אתה מוציא לעז על אותו צדיק!⁴

בראשית רבה י ב – העולם נברא יש מיש

רבי חמא פתח: "הָגוּ סִיגִים מִכֶּסֶף וַיֵּצֵא לְצָרְךָ כָּלִי" (משלי כה ד) – אמר רבי אליעזר בן יעקב: משל לַאֲמָרְטִי שהיתה מלאה מים. והיו בה שני דיוסקוסים נאים.⁵ כל זמן שהיתה מלאה מים, לא היתה מלאכת דיוסקוסים נראית. כיון שפְּתָקָה וניער המים שבתוכה, נראית מלאכת דיוסקוסים. כך, כל זמן שהיה העולם תוהו ובוהו, לא נראית מלאכת שמים וארץ. כיון שנעקר תוהו ובהו מן העולם, נראית מלאכת שמים וארץ: "וַיֵּצֵא לְצָרְךָ כָּלִי", נעשו כָּלִים. זהו שכתוב: "ויכולו השמים והארץ וכל צבאם".⁶

¹ נושא קרוב למדרש המעצים הוא מאמר חכמים: "אילמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו", עליו כבר זכינו להשלים דף מיוחד. שני נושאים אלה משלימים ומעצימים זה את זה.

² הלימוד איננו מהמילה "במדבר" גרידא אלא מהמשך הפסוק: "וְהָיָה לָא הָיָה בְּתוֹךְ הָעֵדָה הַנוֹעֲדִים עַל ה' בְּעֵדַת קָרָח כִּי בִחְטָאוֹ מָת וַיָּבִינָם לֹא הָיוּ לוֹ", היינו שאין לו בנים ומת בגין חטא פרטי מסוים ולא בגין חטאי הכלל: העגל, המרגלים, קרח ועדתו וכיוצא באלה.

³ בפרשת האשה הכושית של משה, שמרים ואהרן דברו אודותיה. ראו סוף פרשת בהעלותך ודברינו [האשה הכושית](#) בפרשה זו.

⁴ נתחיל במדרש 'קל' יחסית, אבל אולי מייצג להמשך הדף. המקרא מגלה טפח ומכסה טפחיים (הביטוי המקורי בחז"ל הוא "מכסה טפח ומגלה טפח", נדרים כ ע"ב, הביטוי "מגלה טפח ומכסה טפחיים" הוא של הראשונים, אברבנאל בהקדמתו לספר יחזקאל, אלשיך משלי כו א). בא המדרש ומגלה את שכיסתה התורה. שמקושש העצים בשבת היה צלפחד ושגם אהרן הצטרע, לא רק מרים (סוף דבר שכל שלושת האחים הצטרעו). עוד בנושא זה ראו ירושלמי סוטה פרק ה הלכה ו שרבי עקיבא מגלה לנו עוד אישיות סמויה: שאליהוא הנזכר בספר איוב הוא בלעם. שם סונט בו ר' אלעזר בן עזריה: "אין הוא הוא, כבר כיסה עליו המקום. ואין לית הוא, עתיד להתוכח עמך". (ראו פירוש תורה תמימה בראשית פרק לט הערה ח, על מי שמגלה מה בדיוק בא יוסף לעשות בבית פוטיפר כאשר כולם הלכו לאן שהלכו באותו היום. במקרה זה לפחות, כיוון שיוסף עמד בניסיון, גילוי זה הוא לשבחו של יוסף שכבש את יצרו). אז מה באמת רוצה המדרש לומר לנו בגילויים אלה? בפרט רבי עקיבא שבמקומות אחרים שולחים אותו החכמים לעסוק בנגעים ואהלות ולא בדברי אגדה (חגיגה יד ע"א, סנהדרין לח ע"ב). מדוע באמת מגלה המדרש את שכיסתה והצניעה התורה? האם משום שהציבור התחיל לבחוש ולשאול שאלות ועדיף היה שהדברים יאמרו בגלוי? מה היה קורה אילו נשאר מקושש העצים עלום?

⁵ שתי צורות נאות, שני פסלים.

⁶ משניות ומדרשים רבים יש לנו על האיסור לעסוק במעשה בראשית. מסכת חגיגה פרק ב משנה א: "אין דורשין בעריות בשלשה ולא במעשה בראשית בשנים ולא במרכבה ביחיד וכו'". ובגמרא חגיגה דף יא ע"ב: "יכול ישראל אדם קודם שנברא העולם? תלמוד לומר: למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ ... יכול ישראל אדם מה למעלה ומה למטה, מה לפניו ומה לאחור? תלמוד לומר: ולמקצה השמים ועד קצה השמים – מלמקצה השמים ועד קצה השמים אתה שואל, ואין אתה שואל מה למעלה מה למטה, מה לפניו ומה לאחור". ובבראשית רבה יא י: "רבי יונה בשם ר' לוי אמר: למה נברא העולם ב-ב? אלא מה ב' זה סתום מכל צדדיו ופתוח מלפניו, כך אין לך רשות לומר מה למטה מה למעלה, מה לפניו מה לאחור, אלא מיום שנברא העולם ולהבא". ראו דברינו [דורשים או לא דורשים במעשה בראשית](#) בפרשת בראשית. ואת הרמב"ם תקפו קשות על שטען שיש אפשרות שהעולם קדמון, וגם אם נברא, לא בהכרח נברא יש מאין (מורה נבוכים חלק ב פרק טז). והנה מדרש שחושב בדיוק כך, ועל בסיס פסוק במשלי המתאר יצירת כלי ע"י הוצאת הסיגים מחומר הגלם. הכלי נוצר עם כליו המלאכה. ואיך כלתה המלאכה? איך בכלל נעשה הכלי? ביציקה? לא. בכך שפשוט הוסרו הסיגים. נעלם "התוהו ובוהו" ונתגלה העולם (הכלי) במלוא תפארתו ויופיו. כמו פסלים נאים שהיו בתוך מיכל גדול (אמבטי) מכוסים עד למעלה מראשיהם במים. הפסלים היו שם כל הזמן, רק לא נראו. כל מה שצריך היה לעשות הוא לרוקן את המים. המים יצאו והפסל הופיע. והרי כל פיסול הוא בשיטת הגריעה. וכמו ארכיאולוג שחופר, מנקה את האדמה ומעלה כד נאה בידו. וכאותה

בראשית רבה כז א, פרשת בראשית – דימוי הצורה ליוצרה!

"וירא ה' כי רבה רעת האדם" (בראשית ו ה). כתוב: "כי יש אדם שעמלו בחכמה ובדעת ובכישורן" (קהלת ב כא) - אמר ר' יודן: גדול כוחם של נביאים שמדמים את הצורה ליוצרה, שנאמר: "וְאֶשְׁמַע קוֹל אָדָם בֵּין אוֹלָיו" (דניאל ח טז).⁷ אמר ר' יודן בר' סימון: יש לנו מקרא המחווה יותר מזה, שנאמר: "ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה" (יחזקאל א כו).⁸ "שעמלו בחכמה" - שנאמר: "ה' בחכמה יסד ארץ" (משלי ג יט); "ובדעת" - שנאמר: "בדעתו תהומות נבקעו" (משלי שם כ); "ובכשורן" - ר' ברכיה בשם ר' יהודה בר' סימון: לא בעמל ולא ביגיע ברא הקב"ה את עולמו, אלא: "בדבר ה' שמים נעשו" (תהלים לג ו) - וכבר שמים נעשו.⁹

בראשית רבה כז א, פרשת בראשית – דימוי הצורה ליוצרה?

"זה ספר תולדות אדם" (בראשית ה א) - רבי יהושע רבה פתח: "הוי המעמיקים מה' לסתור עצה וְהִיָּה בְּמַחְשָׁבָה מְעַשֶּׂיהֶם וַיֵּאמְרוּ מִי רֵאשִׁי וּמִי יוֹדְעֵנוּ" (ישעיה כט ט) - לארכיטקטוס¹⁰ שבנה את המדינה חדרים וביבים ומעורות. לאחר ימים נעשה גבאי (גובה מיסים), והיו בני המדינה מטמינים מפניו בתוך החדרים ובתוך המעורות. אמר להם: אני הוא שבנתי את המעורות, ומפני מה אתם מטמינים עצמכם בהם? כך: "הוי המעמיקים" - "מה' לסתור עצה"? "הפִּקְכֶם אִם כְּחֶמֶר הֵיכָר יִחְשָׁב" (שם) - מדמים צורה ליוצרה נטיעה לנוטעה, "כִּי יֵאמֶר מְעַשֶּׂה לַעֲשֹׂהוּ לֹא עֲשִׂי וַיֵּצֵר אֶמֶר לְיוֹצְרוֹ לֹא הֵבִין".¹¹

ויקרא רבה פרשה כט ב – יעקב שלא עלה בסולם

"ויחלום והנה סולם מוצב ארצה ... והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו" - ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמעון בן מנסיא משום ר' מאיר: הראהו שְׁרָה של בבל עולה ויורד, ושל מדי עולה ויורד, ושל יוון עולה ויורד, ושל אדום עולה ויורד. אמר לפניו: ריבון העולמים, כשם שיש לאלו ירידה כך יש לי ירידה? אמר לו הקב"ה: "אל תחת" - עלה, שאתה עולה ואין אתה יורד. ואעפ"כ נתיירא ולא עלה. ... ר' מאיר היה דורש: "בכל זאת חטאו עוד ולא האמינו בנפלאותיו" (תהלים עח לב) - מדבר ביעקב שלא האמין ולא עלה. אמר לו הקב"ה: יעקב, אילו האמנתה ועלית, שוב לא היית יורד. עכשיו שלא האמנתה ולא עלית, הרי בניך נאחזים באומות ומסתבכים במלכויות. ממלכות למלכות, מבבל למדי וממדי ליוון ומיוון לאדום.¹²

אמירה המיוחסת למיכלאנג'לו כששאלו אותו איך עשה את הפסל דוד? "פשוט מאד" ענה "רק הסרתי את החלקים המיותרים". כך או כך, הרי לנו מדרש שמעצים את אפשרות בריאת העולם יש מיש.

⁷ ראו הפסוק בדניאל בשלמותו שם: "וְאֶשְׁמַע קוֹל אָדָם בֵּין אוֹלָיו וַיֵּאמְרוּ מִי רֵאשִׁי וּמִי יוֹדְעֵנוּ" (קהלת ח א). מי כהחכם? זה הקב"ה דכתיב ביה: ה' בחכמה יסד ארץ מי הוא קול האדם המצווה על גבריאל המלאך להבין (להסביר) לנביא את החזיון?

⁸ כבר לא קול, אלא דמות. ראו ההבדל הגדול בין דמות המרכבה בפרק א ביחזקאל המכילה: אדם, אריה, שור ונשר (יחזקאל א י), ובין דמויות המרכבה בפרק ב ביחזקאל שהן: כרוב (נער), אדם, אריה ונשר (יחזקאל י ד). חז"ל דורשים את השמטת השור במחזה מרכבה השני בשל חטא העגל שלקחו מדמות השור במרכבה הראשונה (ראו שמות רבה מב ה להלן והערה 23), אבל מה קבלנו בתמורה? עוד פני אנוש או קול אנוש במרכבה! התורה אומרת "בצלם אלהים עשה את האדם" ואילו יחזקאל מתאר את האלוהות בדמות אדם. האם ככה הבין יחזקאל את הפסוק "בצלם אלהים"?

⁹ כך גם בפסיקתא דרב כהנא פסקא ד - פרה אדומה, כאשר בסיס הדרשה הוא לא "אדם" שבקהלת פרק ב, אלא "אדם" בקהלת פרק ח: "מי כהחכם ומי יודע פשר דבר חכמת אדם תאיר פניו וגו' (קהלת ח א)". מי כהחכם? זה הקב"ה דכתיב ביה: ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה (משלי ג יט). ומי יודע פשר דבר - שפרש התורה לישאל. חכמת אדם תאיר פניו - א"ר יודן: גדול כוחן של נביאים שהן מדמים דמות גבורה של מעלה לדמות אדם: ואשמע קול אדם בין אולי (דניאל ח טז). א"ר יודה בי רבי סימון: ואית קריי חורן מחוור יתיר מן הדן (היש פסוק אחר מחוור/בורר יותר מזה)? ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם (יחזקאל א כו). האנשה (אנתרופומורפיזם) של הקב"ה היא ללא ספק 'העצמה' גדולה ונועזת בעולם המחשבה הדתי. מי שפתח בכך הוא המקרא עצמו, לא בעלי המדרש. יש בתנ"ך לא מעט דימויים אנושיים של הקב"ה אם של חלקי גוף (יד, זרוע, אף, פה, רגל וכו') ואם של תכונות והרגשות (מתנחם, עצוב, שש, נוקם וכו'). יכול היה המדרש לרכז האנשה זו ולתלות אותה בצורך האנושי, כפי שעושים מאוחר יותר פרשני המקרא ובעלי מחשבת ישראל (כגון: מורה נבוכים לרמב"ם בתחילת הספר), אך המדרש בוחר להעצים את האנשה האל שבמקרא ומשבח את הנביאים על כוחם הגדול לדמות את היוצר לצורה שצר. לכנות את הקב"ה "אדם", גם אם רק לצורך הסבר לפסוק "אדם שעמלו בחכמה ובדעת ובכישורן", או לפסוק: "חכמת אדם תאיר פניו". וכל זה בדרשות על הפסוק בסוף פרשת בראשית בו הקב"ה מתנחם על שברא את 'האדם' אשר עושה רק רע כל היום.

¹⁰ ארכיטקט. ראו בראשית רבה כז ד: אדריכל. וחסרה המילה "משל" כנתיח.

¹¹ נראה שמדרש זה עונה למדרש הקודם ומתווכח איתו. דימוי הצורה ליוצרה והנטיעה למי שנטע אותה, הוא דבר פסול ומגונה. הנביא ישעיהו לועג לאדם שחושב שהוא יכול להערים על יוצרו או להסתתר ממנו. ראו גם מדרש אליהו רבה (איש שלום) פרשה א: "בני, כשעמדו אבותינו על הר סיני לקבל עליהן תורה, לא ראו לא דמות אדם ולא דמות כל ברייה ולא דמות כל נשמה שברא הקב"ה על פני האדמה, שנאמר: וְנִשְׁמַרְתֶּם מֵאֵד לְנַפְשֵׁיכֶם כִּי לֹא רְאִיתֶם כָּל תְּמוּנָה בְּיוֹם דְּבַר ה' אֲלֵיכֶם בְּחָרֵב מִתּוֹךְ הָאֵשׁ" (דברים ד טו), אלא אלהים אחד". עוד שם בדברים ד יב: "וַיִּדְבֶּר ה' אֲלֵיכֶם מִתּוֹךְ הָאֵשׁ קוֹל דְּבָרִים אֲתֶם שִׁמְעִים וְתְמוּנָה אֵינְכֶם רֹאִים וְזוֹלָתִי קוֹל". כל אלה מעצימים את תעלומת הדמויות שיחזקאל רואה במעשה מרכבה ואת מדרש בראשית רבה והפסיקתא לעיל. נראה מדרש בראשית רבה האחרון (כד א) נלחם כנגד המדרש הקודם ואולי גם נגד ספר יחזקאל וריבוי הדימויים שבו.

¹² ומאדום לישמעאל, המלכות החמישית, שהדרשן לא צפה (מה שיכול לסייע בתיארוך המדרש) עליה אמרו "תחת אדום ולא תחת ישמעאל (איתנו בכתובים). המדרש מסיים שם, כדרכו, בתקווה לעתיד לבוא: "אמר לפניו: ריבון העולמים, לעולם? אמר לו הקב"ה:

בראשית רבה ע יט, פרשת ויצא – מי כאן רמאי?

... כל אותו הלילה היה קורא לה: רחל, והיא עונה לו: "בבוקר והנה היא לאה" (בראשית כט כה). אמר לה (יעקב ללאה): מה? רמאית בת רמאי! אמרה לו: ויש סופר שאין לו תלמידים! לא כך היה אביך קורא לך: עשו, ואתה ענית לו? אף אתה קראת לי ואני עניתי לך.¹³

שמות רבה ל יט, פרשת משפטים – יעקב ויצחק מחפיים בדין

א"ר אלעזר: כל התורה תלויה במשפט. לכך נתן הקב"ה דינין אחר עשרת הדברות. לפי שהבריות מעבירים על הדין, הוא נפרע מהם ומלמד את באי עולם. שלא הפך את סדום עד שעברה את הדין, שנאמר: "הֲנֵה זֶה הָיָה עֲוֹן סֹדֶם אֲחֻתָּךְ גָּאוֹן שִׁבְעַת לָחֶם וְשִׁלְתָּ הַשֶּׁקֶט הָיָה לָהּ וּלְבָנוֹתֶיהָ וְיָד עָנִי וְאֶבְיוֹן לֹא הִחְזִיקָה" (יחזקאל טז מט). ואף ירושלים לא גלתה עד שעברה את הדין, שנאמר: "יתום לא ישפוטו וריב אלמנה לא יבוא אליהם" (ישעיה א).¹⁴ ולמה נתן הקב"ה כתר ליהודה? והלא לא לבדו הוא גיבור מכל אחיו, והלא שמעון ולוי גיבורים היו, והאחרים? אלא שדן דין אמת לתמר, לכן נעשה דין לעולם.¹⁵ משל לדין שבא דין של יתומה לפניו וזיכה אותה, כך יהודה בא דין תמר לפניו שתישרף והוא זיכה אותה מפני שמצא לה זכות. כיצד? היו יצחק ויעקב יושבים שם וכל אחיו והיו מחפיים אותו. הכיר יהודה למקום ואמר אמיתת הדבר ואמר: "צדקה ממני" ועשאו הקב"ה נשיא.¹⁶

בראשית רבה עט ח, פרשת וישלח – יעקב עושה מעצמו אלוהות ונענש

"ויוצב שם מזבח ויקרא לו אל אלוהי ישראל" (בראשית לב כ) – אמר ריש לקיש: אמר לו: אתה אלוה בעליונים ואני אלוה בתחתונים. ר' הונא בשם ריש לקיש אמר: אפילו חזן הכנסת אינו נוטל שררה לעצמו ואתה היית

אל תירא עבדי יעקב ואל תחת ישראל כי הנני מושיעך מרחוק ... ושב יעקב ושאנן ואין מחריד (ירמיה ל י). אך זה פיצוי לעתיד הרחוק ואנו מבקשים להבין מה פשר ביקורת זו על יעקב שלא עלה. האמנם סבור ר' מאיר שזה פשר הפסוק בתהלים עח שבכלל מדבר על דור המדבר (פרק שכולו העצמה של חטאי דור המדבר וגם אותו צריך להבין)? מה צריך היה יעקב לעשות, "לקפוץ" מעל ההיסטוריה? זאת ועוד, מדרשים אחרים מתארים החמצות אחרות כגון זו של משה שהסתיך פניו בסנה: "לא יפה עשה משה כשהסתיך פניו. שאילו לא הסתיך פניו גלה לו הקב"ה למשה מה למעלה ומה למטה ומה שהיה ומה שעתיד להיות" (שמות רבה ג א). כמו כן, ההחמצה של עם ישראל ברגע ההתעלות של מתן תורה: "בשעה שאמר הקב"ה לישראל: מי יתן והיה לבסם זה להם, היה להם לומר: תן אותה" (עבודה זרה דף ה ע"א). סולם יעקב הוא סמל לעליות וירידות, התעלויות ומורדות, והחמצות. ראו דברינו [השעה שהוחמצה?](#) אז מה פשר כל הטענות האלה של המדרש על החמצות אבות האומה ודור יציאת מצרים? אפשרות אחת הא שהחיים הקשים של דור הדרשן תחת שעבוד רומי, ואח"כ ההסתבכות "ממלכות למלכות, מבבל למדי וממדי ליוון ומיוון לאדום", המושמת בפי ר' מאיר דווקא, היא שמביאה אותו לזעוק שאילו רק רצו הדורות הקודמים ועלו והתעלו, לא היינו סובלים!

¹³ יעקב הוא ללא ספק אחת הדמויות שהמדרש "יורד עליה" ומעצים את שגיאות מעשיו, ללא רחם. כאן, עד חרן הגיע שמע מעשיו של יעקב שרימה את יצחק אביו ולא משתמשת במעשים אלה להצדיק את מעשה הרמאות שלה ושל לבן אביה בליל כלולותיה עם יעקב, שאח"כ עבד עוד שבע שנים בשביל רחל. האם לאחר דיבורים כאלה ייתכנו יחסי אישות סבירים בין לאה ליעקב, הם האבות והאמהות אותם אנו מהללים ומשבחים? ראו מקבילה במדרש תנחומא (בובר) פרשת ויצא סימן יא: "וירא ה' כי שנואה לאה - לא מפני שהיא שנואה בפני בעלה, אלא מפני שהוכיחה אותו. שעבד יעקב שבע שנים ברחל ... וישב שם שבע שנים. ויאמר יעקב אל לבן הבה את אשתי וגו', ויהי בערב ויקח את לאה בתו וגו' (שם כט כא כב). כל הלילה היתה עושה עצמה כרחל, כיון שעמד בבקר והנה היא לאה, אמר לה: בת הרמאי! למה רמית אותי? אמרה לו: ואתה למה רמית אביך כשאמר לך האתה זה בני עשו ואמרת לו אנכי עשו בכורך? ואתה אומר: למה רמיתני? ואביך לא אמר: בא אחיך במרמה? ומתוך הדברים הללו שהוכיחה אותו, התחיל שנואה". גם עם רחל היה ליעקב עימות קשה סביב תביעתה לבנים. אם במקרא מסופר שרחל מקנאת באחותה ויעקב חורה אפו בה כי היא מצפה שהוא יביא לה בנים, מִשָּׁל אֱלֹהִים הִיָּה, בא המדרש ושם בפי יעקב דברים קשים עוד יותר: "אשר מנע ממך פרי בטן - ממך מנע, ממני לא מנע" (בראשית רבה עא ז). ואח"כ מבקר המדרש את יעקב: "אמר לו הקב"ה: כך עונים את המעיקות? חייך, שבניך עתידים לעמוד לפני בנה". ראו דברינו [יעקב ורחל השבר הגדול](#) בפרשת ויצא. והרוצה 'להעמיס' עוד על יעקב יתבונן בפירושים ומדרשים שמשווים את עינוי שכבדו מזקן כשבא לברך את בניו של יוסף, עם עינוי של יצחק אביו שכהו לעת זקנה, והוא, יעקב, מנצל זאת בהתחזות לעשו. האם לא מספיק כל מה שיש בתורה על יעקב? ובנביאים (כי כל אח עקוב יעקב", ירמיהו ט ג). מדוע צריך המדרש להעצים עוד את מעשיו ולגולל עליו חסרונות ושגיאות חמורים?

¹⁴ לאיזה המדרש מדרש היינו מצפים? על דוד שהיה "עֹשֶׂה מִשְׁפָּט וצִדְקָה לְכָל עַמּוֹ" (שמואל ב ח טו), או אולי על אברהם: "כִּי יִדְעִיתִי לְמַעַן אֲשֶׁר יֵצֵא אֶת בְּנֵי וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְשִׁמְרוּ דֶּרֶךְ ה' לַעֲשׂוֹת צִדְקָה וּמִשְׁפָּט וכו' " (בראשית יח יט) וכו'. אבל לא כך ממשיך המדרש.

¹⁵ המבחן של מלך, של כל שלטון, הוא באופן שהוא מכבד את החוק ועושה משפט: "מלכי בית דוד - דן ודנין אותן" (סנהדרין יט ע"א) וביכולתו לשנות את דעתו - להימלך. ראו דברינו [פרא בסיליוס נומוס אנגרפוס](#) בפרשת וירא. אבל לעניין יהודה, נחלקו חכמים ודנו ארוכות בנושא "מפני מה זכה יהודה למלכות"? האם אכן בגלל שהודה במעשה תמר, או אולי משום שערב את בנימין, או בגלל שקפץ ראשון לים ועוד. ראו דברינו [מעשה יהודה ותמר נקרא ומיתרגם](#) וכן [צדקה ממני](#) בפרשת וישב, [נחשון הראשון](#) בפרשת נשא, [מי ירד לים תחילה](#) בשביעי של פסח ועוד.

¹⁶ יהודה התגלה כאיש ערכים וראוי, ולפיכך, עפ"י חכמים מסוימים, זכה למלכות. אבל מה עם יעקב ויצחק צאצאי אברהם? למרות שראו את החותמת והפתילים, היו הם וכל היושבים שם - בית דין של קרובי משפחה הפסול מכל וכל, מוכנים לחפות על יהודה (חיפוי הוא ההפך מ"חף") ולשלוח את תמר לשריפה! מה פשר מדרש זה?! מדוע הוא מכניס לכאן את יעקב ויצחק בלי שום אחיזה במקרא? האם הוא מרמז לקשיי ליבם של דיינים בדורות אחרים גם במחיר 'הכפשת' האבות, או שמא הוא פשוט רוצה להעצים את הודאתו של יהודה? כבר נדרשנו מעט לנושא זה בדברינו [צדקה ממני](#) בפרשת וישב, אך עדיין הנושא קשה מאוד להולמו. ומי שאיר עינויניו בעניין תמוה זה, יבורך בכל מילי דמיטב.

נוטל שררה לעצמך?! מחר בתך יוצאה ומתענה, זהו שכתוב: "ותצא דינה בת לאה אשר ילדה ליעקב" (בראשית לד א).¹⁷

בראשית רבה עז א, פרשת וישלח – מי כאל? ישורון!

"וַיִּתֵּן יַעֲקֹב לְבָדוֹ וַיֵּאָבֶק אִישׁ עִמּוֹ" (בראשית לב כה). "אין כאל ישורון רוכב שמים בעוזרך" (דברים לג) - ר' ברכיה בשם ר' יהודה בר' סימון אמר: "אין כאל", ומי כאל? "ישורון" - הנאים והמשובחין שבכם. אתה מוצא, כל מה שהקב"ה עתיד לעשות לעתיד לבוא, הקדים ועשה ע"י הצדיקים בעולם הזה: הקב"ה מחיה המתים ואלהיו מחיה את המתים. הקב"ה עוצר גשמים ואלהיו עוצר גשמים. הקב"ה מברך את המועט ואלהיו מברך את המועט. הקב"ה מחיה את המתים ואלהיו מחיה את המתים. הקב"ה פוקד עקרות ואלהיו פוקד עקרות. הקב"ה מברך את המועט ואלהיו מברך את המועט. הקב"ה ממתיק את המר. הקב"ה ממתיק את המר במר ואלהיו ממתיק את המר במר. ¹⁸ ר' ברכיה בשם ר' סימון אמר: אין כאל, ומי כאל? ישורון - ישראל סבא. מה הקב"ה כתוב בו: "ונשגב ה' לבדו" (ישעיה ב יז), אף יעקב: "וַיִּתֵּן יַעֲקֹב לְבָדוֹ".¹⁹

בראשית רבה פ ז פרשת וישלח – מה למדנו משכם בן חמור הרשע

וידבר חמור אתם לאמר" (בראשית לד ח) – אמר ריש לקיש: בגי' לשונות של חֲפָה חֲפָה הקב"ה את ישראל: בדביקה, בחשיקה, ובחֲפִיצָה. בדביקה: "ואתם הדבקים בה" (דברים ד ד). בחשיקה: "לא מרובכם מכל העמים חשק ה' בכם" (דברים ז ז), ובחפיצה: "ואשרו אתכם כל הגוים ... כי תהיו אתם ארץ חפץ" (מלאכי ג יב). ואנו למדים אותה מפרשה של רשע הזה: בדביקה – "ותדבק נפשו", בחשיקה – "שכם בני חשקה נפשו בבתכם", בחפיצה – "כי חפץ בבת יעקב".²⁰

¹⁷ בדרך החתחתים של יעקב החוזר ארצה כנען מחרן, לאחר שצלח בשלום את העימות עם לבן שדולק אחריו ושרד את המאבק עם המלאך ואת המפגש הטעון עם עשו, מגיע יעקב "שלם עיר שכם", למנוחה ראשונה בארץ. הוא קונה חלקת שדה, חן את פני העיר, ומציב מזבח תודה וקורא לו בשם "אלוהי ישראל" (שם שכבר נודע לו מפי המלאך, אבל עדיין לא מפי הקב"ה). ראו דברינו [ויחן את פני העיר](#), וכן [מסע יעקב בחזרתו לארץ](#), וכן [יעקב וישראל](#) בפרשת וישלח. מניין לקח ריש לקיש את הרעיון שבקריאה בשם "אלוהי ישראל", נוטל יעקב שררה לא לו ומכתיב את עצמו "אלוהי בתחתונים", כעומד ניצב מול הקב"ה שהוא "אלוהי בעליונים"? מה פשר ביקורת קשה זו על יעקב? ראו מדרש במדבר רבה יד ב על אברהם שהקב"ה הקנה לו את העליונים ואת התחתונים ואין עם זה שום בעיה: "וכן אברהם אמר לו הקב"ה: "אתה הודעת שמי בעולם, חייך שאני מקנה אותך את העליונים ואת התחתונים, שנאמר: ויברכהו ויאמר ברוך אברהם לאל עליון קונה שמים וארץ" (תואר לקב"ה שטבע לראשונה מלכיצדק). אז מה הבעיה עם "אלוהי ישראל" של יעקב? ראו שמות רבה ח ב על ארבעה בני האדם שעשו עצמם אלוהות והרעו לנפשם: חירם, פרעה, נבוכדנצר ויואש. האם מבקש ריש לקיש להוסיף לרשימה זו את יעקב? איזה סמך יש לדרשה זו במקרא? רק על מנת להסביר איך אירע ליעקב מעשה דינה? האם יש כאן איזה חשבון סמוי עם יעקב על דבר שאיננו מכירים? או שמא יש כאן שוב שימוש באבות האומה והמקרא על מנת להילחם עם תופעות מתקופתו וחיייו של הדרשן של אנשים מזמנו שראו בעצמם אלוהות? שוב מצאנו מזרז מסוים למדרש קשה זה בפירוש העמק דבר על הפסוק שמסביר שיעקב מיהר להשתמש בשם "אלוהי ישראל", לפני שהקב"ה העניק לו שם זה. המלאך איתו נאבק יעקב אמנם כבר גילה לו שם זה, אבל צריך היה יעקב להמתין עד השלמת נדרו. וכבר זכינו להשלים את הדף [אלוהי ישראל](#) בפרשת וישלח.

¹⁸ מדרש זה המכיל שתי דרשות, מתווכח עם המדרש הקודם ומאזן את התמונה. שני המדרשים הם אגב בפרשת וישלח, שניהם על יעקב העושה דרכו חזרה לארץ מחרן. הדרשה הראשונה של ר' ברכיה במדרש זה שייכת לקבוצה רחבה של דרשות על כוחם של הצדיקים לפעול בעולם, לא רק להקדים אלא אפילו לשנות גזרותיו של הקב"ה. דרשות אלה מסתמכות ברובן על הפסוק בשמואל ב כג ג: "אמר אלהי ישראל לי דבר צור וישראל מושל בָּאֲדָם צִדִּיק מוֹשֵׁל יִרְאֵת אֱלֹהִים", ועל הפסוק באיוב כב כח: "תִּתְּגֹר אוֹמֵר וַיִּקֶּם לָךְ וְלָךְ דִּרְכֶּךָ נִגַּה אוֹר". דוגמא לפסוק הראשון, גמרא מועד קטן טז ע"ב: "מאי קאמר? אמר רבי אבהו, הכי קאמר: אמר אלהי ישראל: לי דבר צור וישראל, אני מושל באדם, מי מושל בי - צדיק. שאני גוזר גזרה ומבטלה". ודוגמא לפסוק השני, גמרא תענית כג ע"א בסיפור חוני המעגל: "מה שלחו בני לשכת הגזית לחוני המעגל: ותגזר אמר ויקם לך ועל דרכיך נגה אוֹר. ותגזר אומר - אתה גזרת מלמטה, והקב"ה מקיים מאמריך מלמעלה". ראו הדף [צדיק גוזר והקב"ה מקיים](#) בפרשת קורח.

¹⁹ באה הדרשה השנייה של ר' ברכיה ומעצימה את יעקב הוא ישורון, הוא ישראל סבא, הוא שֵׁשֶׁר עם אל וקיבל את השם ישראל, ומעמידה אותו כמי שעומד בעולם הזה לבדו (בזכות עצמו?), במקביל לקב"ה אשר נשגב לבדו בעולמו. (ראו דברינו [אין עוד מלבדו](#) בפרשת ואתחנן). לצדו של מדרש זה, אפשר להוסיף את בראשית רבה צח ג בו יעקב לא מהסס להכתיר עצמו "בורא עולמות" בברכתו לבניו: "הִקְבֵּצוּ וְשִׁמְעוּ בְנֵי יַעֲקֹב... רבי יודן ורבי פנחס, רבי יודן אמר: שמעו לאל ישראל אביכם ורבי פנחס אמר: אל הוא ישראל אביכם. מה הקב"ה בורא עולמות, אף אביכם בורא עולמות. מה הקב"ה מחלק עולמות, אף אביכם מחלק עולמות". ובשיר השירים רבה פרשה ד שקריעת ים סוף וחציית הירדן היו בזכות "אלוהי יעקב". ובגמרא מגילה יח ע"א עימות חזיתי עם דברי ריש לקיש במדרש הקודם: "ואמר רבי אחא אמר רבי אלעזר: מניין שקראו הקב"ה ליעקב אל? - שנאמר: ויקרא לו אל אלהי ישראל ... אלא, ויקרא לו ליעקב אל, ומי קראו אל - אלהי ישראל". נראה שקבוצת מדרשים זו מתעמתת עם המדרש הקודם בבראשית רבה עט ח שמאשים את יעקב שעשה עצמו אלוהי בתחתונים (בדומה לדרשות החולקות שראינו לעיל על דימוי הצורה ליוצרה). והיא עצמה שייכת למדרשים המעצימים. שני מדרשים אלה מעצימים כל אחד לעצמו ומתעצמים זה כנגד זה.

²⁰ ור' אבא בר אלישע מוסיף שם את האהבה והדיבור. באהבה: "אהבתי אתכם אמר ה'", בדיבור: "דברו על לב ירושלים" (ישעיה מב). וגם שני אלה נלמדים מאותו רשע, הוא שכם בן חמור: "באהבה - ויאהב את הנערה, בדיבור - וידבר על לב הנערה". למדרש אין שום עכבה או היסוס להקיש מהמעשה הקשה של שכם בן חמור עם דינה ללשונות החיבה, הקרבה והאהבה שבין הקב"ה לעם ישראל. ניחא הרעיון שגדולת הקב"ה וקדושתו לומדים מפרעה הרשע: "רק הכסא אנדל ממך - גדולתי למעלה מגדולתך, קדושותי למעלה מקדושתכם" (ויקרא רבה כד ט, בראשית רבה צ), שהרי כבר אמרו חכמים: "מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא" (ברכות נא א, בדברינו [לחלוק כבוד למלכות](#) בפרשת וזאת). אבל אהבת הקב"ה לעמו, משכם בן חמור שעינה את דינה אנו לומדים אותה?

מכילתא דרבי ישמעאל בא פרשה ה - "ולא שמעו אל משה"

אמר להם: משכו ידיכם מע"ז והידבקו במצוות. ר' יהודה בן בתירא אומר: הרי הוא אומר: "ולא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה". וכי יש לך אדם שהוא מתבשר בשורה טובה ואינו שמח? נולד לך בן זכר, רבך מוציאך לחירות, ואינו שמח? אם כן למה נאמר: "ולא שמעו אל משה"? אלא שהיה קשה בעיניהם לפרוש מעבודה זרה, שנאמר: "ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו ובגילולי מצרים אל תטמאו" (יחזקאל כ ז). ואומר: "וימרו בי ולא אבו לשמע אלי איש את שקוצי עיניהם לא השליכו ואת גלולי מצרים לא עזבו ואמר לשפף חמתי עליהם לכלות אפי בהם בתוף ארץ מצרים: ואעש למען שמי לבלתי החל לעיני הגוים אשר המה בתוכם אשר נודעתי אליהם לעיניהם להוציאם מארץ מצרים" (יחזקאל כ ח-ט). זהו שכתוב: "וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל" - ציום לפרוש מעבודה זרה.²¹

שמות רבה פרשה כד סימן א - וימרו על ים סוף

"ויסע משה את ישראל מים סוף" (שמות טו כב). זהו שכתוב: "הלה' תגמלו זאת עם נבל ולא חכם" (דברים לב ו) - ר' ששא בנו של רבי אבא, היה כותב ה"א למטן ולמ"ד למעלן,²² כלומר: הא, לה' תגמלו זאת? אחר כל הנסים שעשה לכם? ... שכחתם כל הנסים האלו שעשה עמכם הקב"ה, והיה צלמו של מיכה עובר עמכם בים והנחתם דברי תורה והתעסקתם בדברים אחרים! - "הלה' תגמלו זאת". אמר ר' יהודה ב"ר אלעאי: לא דיים שעבר עמהם צלמו של מיכה, אלא שהיו מקישים כלפי מעלה דברים, שנאמר: "אשר פדית לך ממצרים גוים ואלהיו" (שמואל ב ז כג). וכן הוא אומר: "וימרו על ים בים סוף" (תהלים קו ז), מהו שתי פעמים? אלא על הים המרו שלא היו רוצים לירד, אילולי שבט יהודה שקפץ תחילה וקדש שמו של הקב"ה, שנאמר: "בצאת ישראל ממצרים ... היתה יהודה לקודשו" (תהלים קיד א-ב). ובים סוף מנין שהמרו? אלא כיון שירדו לתוך הים, היה מלא טיט, שהיה עד עכשיו לח מן המים, והיה בו כמין טיט, שנאמר: "דרכת בים סוסיד חומר מים רבים" (חבקוק ג טו). והיה אומר ראובן לשמעון: במצרים בטיט ובים טיט, במצרים בחומר ובלבנים ובים חומר מים רבים, הוי: "וימרו על ים בים סוף".²³

שמות רבה מב ח - בני ישראל מפתים ומכזבים לקב"ה במעמד הר סיני

"סרו מהר מן הדרך אשר צויתים" (שמות לב ח) אמר ר' שמעון בן יוחאי: י"א יום היו עם הקב"ה וכ"ט יום היו מתחשבים האיד לעשות את העגל ... ר' שמעון בן חלפתא אומר: שני ימים ... ר' יהודה בר' אלעאי אומר:

²¹ העצמה נוספת מצאנו על בני ישראל שהתדרדרו עד מ"ט שערי טומאה ועבודה זרה במצרים עד שכדברי מדרש ויקרא רבה כג ב: "לא הייתה נותנת מדת הדין לישראל שיגאלו ממצרים לעולם! ... אילולי שאסר הקב"ה עצמו בשבועה, לא נגאלו ישראל לעולם". ראו גם מדרש שמות רבה א ח, על בסיס הפסוק בהושע: "בה' נגדו פי בנים זרים ילדו עתה יאכלם חדש את חלקיהם (הושע ה ז) - ללמדך, כשמת יוסף הפרו ברית מילה, אמרו: נהיה כמצרים ... וכיון שעשו כך, הפך הקב"ה את האהבה שהיו המצריים אוהבים אותם, לשנאה". כתוצאה מהפרה / בגידה זו נהפך לבם של המצרים ואז קם "מלך חדש על מצרים". ראו גם רמב"ם הלכות עבודה זרה פרק א הלכה ג: " ... עד שארכו הימים לישראל במצרים וחזרו ללמוד מעשיהן ולעבוד כוכבים כמותן חוץ משבט לוי ... וכמעט קט היה העיקר ששתל אברהם נעקר וחזרין בני יעקב לטעות העולם ותעיותן". כבר הארכנו לדון בנושא זה בדברינו [משכו וקחו לכם](#) בפרשת בא וחזרנו על הדברים בדברינו [ארבעה מי יודע](#) בפסח. כאן רק נשאל: בתורה אין שום גנות של עבודה זרה במצרים, רק שעבוד קשה ועבודת פרך (שבעקבותיהם יכול אמנם אדם להיגרר לשפלות רוחנית ולעבודה זרה). אז מדוע רואה המדרש נכון להשית על בני ישראל המדוכאים במצרים עוד ועוד חטאים, עד שאולי כבר אינם ראויים להיגאל ובעצם להבטחה לאבות? לאן מכוון המדרש? האם לכך התכוונה ההשגחה כשאמרה לאברהם: "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה"? זאת ועוד, כבר קדמו למדרש הנביאים, בפרט יחזקאל והושע (עפ"י המדרש), ואולי גם תהלים פרקים קה קו בגנותם של ישראל - האם נאמר שהנביאים והמדרש משמרים מסורת בדבר שעבוד מצרים שהתורה כיסתה עליה?

²² בספר התורה, היה מפריד בין הה"א ליתרת המילה וכותב את הה"א למטה מהשורה (השיטה), היינו תלויה ואילו את הלמ"ד למעלה מהשורה היינו עומדת. וכל זה מנת להפריד את האות ה"א משאר הלמ"ד למעלה.

²³ למדרש זה יש לצרף את המדרשים הקשים שהמרי והמרד של בני ישראל על ים סוף נמשך גם אחרי הנס הגדול, אחרי "וירא ישראל את הים הגדולה אשר עשה ה' במצרים ... ויאמינו בה' ובמשה עבדו". כגון מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דויסע פרשה א: "ויסע משה את ישראל שהסיען בעל כרחן, במקל. שכיון שראו בפגרי האנשים שהעבדום בפרך ובעבודה קשה, כולן פגרים מתים מוטלין על שפת הים, אמרו: כמדומה לנו שלא נשתייר אדם במצרים. נתנה ראש ונשובה מצרימה ונעשה לנו עבודה זרה ותרד בראשנו ונחזור למצרים. יכול שאמרו ולא עשו? הרי הוא אומר: וימאנו לשמע ולא זכרו ונפלאותיך אשר עשית עמם ויקשו את ערפם ויתגבראש לשוב לעבדתם במצרים ואתה אלוה סליחות חנון ורחום ארך אפים ורב חסד ולא עזבתם (נחמיה ט ז)". וגם אח"כ בדרך בקשו בני ישראל היוצאים ממצרים למרוד, כדברי פסיקתא דרב כהנא פיסקא ג - זכור: "כל הנחשלים אחריך (דברים כה יח) ... רבנין אמרי: זה שבטו של דן שפולטו הענן, שהיו כולן עובדין עבודה זרה ... א"ר יצחק: כל המלחשים אחריך ... אמרו: אם ריבון על כל מעשיו כדרך שהוא ריבון עלינו - נעבדנו. ואם לאו - נמרוד בו. ור' נחמיה אומר: אמרו: אם מספיק לנו את מזונותינו כמלך שהוא שריו במדינה ואין המדינה חסירה כלום - נעבדינו, ואם לאו - נמרוד בו וכו'". כבר הארכנו לדון במדרשים אלה בדברינו [וימרו על ים סוף](#), אמונה, שירה הסעה וכן אשר קרך בדרך ועוד. ראו גם דברינו [פסל מיכה](#) במיוחדים. כאן אנחנו שואלים מדוע בוחר המדרש לתאר את קריעת ים סוף בצבעים כה שחורים שאין להם אחיזה במקרא? למה לטפול על דור ניצולי שעבוד מצרים יתר על מה שבמקרא? ואולי השאלה צריכה להישאל על בעל ספר תהלים ולא על המדרש.

יום אחד ... ר' מאיר אומר: אף לא יום אחד היה, אלא היו עומדים בסיני ואמרו בפייהם: נעשה ונשמע, ולבם היה מכוון לעבודת כוכבים, שנאמר: "ויפתוהו בפייהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בבריתו".²⁴

שמות רבה מב ה, פרשת כי תשא – חטא העגל בעקבות דמות השור במרכבה

"לך רד כי שיחת עמך" (שמות לב ז) ... אמר לו: לא אמרתי לך עד שאתה בסנה מה שעתידין לעשות? שנאמר: "ויואמר ה' ראה ראיתי" (שמות ג ז). אמר הקב"ה למשה: אתה רואה ראייה אחת ואני רואה שתי ראיות. אתה רואה אותם באים לסיני ומקבלים תורת, ואני רואה אותם שאחר שאבוא לסיני ליתן להם את התורה ואני חוזר בְּטָטְרָאמוּלִין שלי, שהן מתבוננים בי ושומטים אחד מהן ומכעיסים אותי בו, שנאמר: "ופני שור מהשמאל לארבעתן" (יחזקאל א י). והם מכעיסים אותי בו, שנאמר: "וימירו את כבודם בתבנית שור" (תהלים קו).²⁵

מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דעמלק פרשה א – השבועה שנשבע משה ליתרו

"ואת שני בניה וגו' בארץ נכריה", ר' יהושע אומר: ארץ נכריה היתה לו ודאי. ר' אלעזר המודעי אומר: בארץ נכריה [נכר יח].²⁶ אמר משה, הואיל וכל העולם עובדי עבודה זרה, אני אעבוד למי שאמר והיה העולם. ²⁷ שבועה שאמר משה ליתרו: תן לי צפורה בתך לאשה, אמר לו יתרו: קבל עליך דבר זה שאומר לך ואני נותנה לך לאשה. אמר לו: מהו? אמר לו בן שיהיה לך תחילה יהיה לעבודה זרה, מכאן ואילך לשם שמים, וקבל עליו. אמר לו: הישבע לי, וישבע לו, שנאמר: "ויואל משה לשבת את האיש" (שמות ב כא) - אין אֶלָּה אלא לשון שבועה, שנאמר: "ויואל שאול את העם לאמר" (שמואל א יד כד), וכתוב: "ויואמר נעמן הואל וקח ככרים" (מלכים ב ה כג).²⁸

במדבר רבה טז ג, פרשת שלח לך – הוה אמינא שהקב"ה יחזור בו מהבטחתו

"שלח לך אנשים" (במדבר יג ב). ר' אחא הגדול פתח: "יבש חציר נבל ציץ ודבר אלהינו יקום לעולם" (ישעיה ח). למה הדבר דומה? למלך שהיה לו אוהב והתנה עמו ואמר לו: בוא לך עמי ואני נותן לך מתנה. הלך עמו - ומת.²⁹ אמר המלך לבנו של אוהבו: אעפ"י שמת אביך, אני חוזר בי במתנה שאמרתי לו - בוא וטול אתה. כך הדבר, המלך - מלך מלכי המלכים, הקב"ה; והאוהב - זה אברהם, שנאמר: "זרע אברהם אוהבי" (ישעיהו מא ח). אמר לו הקב"ה: בוא לך עמי: "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך" (בראשית יב

²⁴ כך גם בדרשות על הפסוקים בראש ספר דברים: " ... בִּין פֶּאֶרְן וּבִין תִּפֹּל וְלָכֵן וְחִצְלַת וְדִי זֶהֱב: אֶחָד עֶשֶׂר יוֹם מַחֲרֵב וְכו' ", וכן על הפסוק בישעיהו יז יא: "בְּיוֹם נִטְעָךְ תִּשְׁגֶּשְׁגִי וּבְיָמֶיךָ תִּפְרִיחִי נֶד קִצִּיר בְּיוֹם נַחֲלָה וּכְאֵב אָנוּשׁ". ראו ויקרא רבה יח ג, במדבר רבה ז ד, דברים רבה על הפסוקים שם בתחילת ספר דברים ועוד. כבר הרחבנו בנושא זה בדברינו [מִי פִּיתָה אֶת מִי](#) בסיני בפרשת יתרו, כאן חשובה לנו בעיקר שיטתו של ר' מאיר (ואחרים) שעוד במעמד הר סיני היה "לבם לא נכון עמו" - שיטה שמאפסת את "נעשה ונשמע"! בהמשך נתייחס לחטא העגל, אבל כאן, לא ארבעים יום, לא יומיים ואף לא יום אחד, אלא: "אפילו בשעה שהיו אומרים כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, היו אומרים בפייהם אחד ובלבם אחד". אפילו לא רגע אחד של אמונה. למה? רבי מאיר, למה? למה נטרלת את כל מעמד הר סיני??

²⁵ ראו מקבילה למדרש זה בשמות רבה פרשה ג במעמד הסנה. מקריאת שני מקורות אלה, לא נראה שהן באות לסנגר על מעשה העגל ולמצוא לבני ישראל צד של זכות. לעצם הרעיון שבמעמד הר סיני ראו דמויות, ראו מדרש אגדה (בובר) שמות פרק לב סימן ד: "ויצר אתו בחרט. התיך הזהב בכור ועשאו דמות שור, לפי שהיו ישראל אומרים עשה אותו כדמות מה שראינו ביום מתן תורה, כי ראו המלאכים שהיה רגליהם ככף צורת עגל, שנאמר: וכף רגליהם ככף רגל עגל (יחזקאל א ז), לפיכך שאלו דמות עגל". וכן הוא בפסיקתא זוטרותא (לקח טוב) על הפסוק. אבל במדרש שלנו הקשר הוא ישירות עם מעשה המרכבה של יחזקאל. ואנו שואלים: מדוע? מה סיבת העצמה זו? מה גרם למדרש לצאת לגמרי מפשט הפסוקים ולקשר את מעשה העגל עם מעשה המרכבה של יחזקאל? למה להכניס בכלל את הרעיון שראו במעמד הר סיני דמות חיות, כאשר התורה אומרת בפירוש: "קול דְּבָרִים אֲתֵּם שֹׁמְעִים וְתִמְנֶנָּה אֵינְכֶם רֹאִים וְזֹלָתִי קוֹל" (דברים ד יב)? האין בכך נתינת פגם במעמד הר סיני שאולי ראו שם דברים שיכולים להטעות? או לחילופין, פגימה בחזיון יחזקאל? אם רעיון העגל בא מחזיון דמויות המרכבה, מה לנו כי נלין על בני ישראל? אולי נלין על יחזקאל? אולי על גם על ישעיהו בחזונו בפרק ו? עם מי בדיוק בא המדרש בחשבון כאן ומה כוונתו?

²⁶ שניכר שם י'ה שם, שמשה מביא את שם ה' לארץ מדין. אבל האם איננו שומעים כאן גם נִיכָר ליה, מתנכר ליה?

²⁷ בדומה לאברהם, ראו דברינו [דרכו של אברהם לאמונה בבורא עולם](#) בפרשת לך לך. מה שמאד מעצים את התפנית בהמשך המדרש.

²⁸ ועיקר חסר מהספר: "וְיֹאֵל הָלֹוֹ לְשִׁבְתָּ אֶת הָאִישׁ" בפרשת פסל מיכה ספר שופטים, כנגד: "וְיֹאֵל מֹשֶׁה לְשִׁבְתָּ אֶת הָאִישׁ" אצל יתרו במדין, הפסוק שנדרש כאן. משה הוא דמות שמרכזת סביבה אולי את המספר הרב ביותר של מדרשים מעצימים, נכון לומר במקרה זה, מדרשים מנמיכים. כבר הקדשנו גיליון מיוחד לנושא הכללי של [הנמכת דמותו של משה](#) במדרש. כאן רק נביא מדרש זה שמה שנשבע ליתרו שבנו הראשון יהיה מוקדש לעבודה זרה! מי שעלה לשמי מרום והוריד תורה לעם ישראל! כדוגמא שנייה נסתפק כאן בדברים הקשים שהמדרש שם בפי משה כלפי איתמר ואלעזר לאחר מות נדב ואביהו אחיהם: "אמר להם: הטובים מתו והרעים נשתיירו! ור' יהודה ברבי סימון אמר: אמר להם: אף אתם לואי לא נשתיירתי!" (ויקרא רבה יג א). הדברים קשים ביותר וצריכים עיון מיוחד בהקשר עם דמותו של משה. לגבי המכילתא לעיל, ראו דברינו [השבועה שנשבע משה ליתרו](#) בפרשת שמות וכן דברינו [פסל מיכה](#) במיוחדים. ולגבי כעסו של משה על אלעזר ואיתמר, ראו דברינו [כשמה כועס](#) בפרשת שמיני. וכל היכול להכניסנו בנושאים אלה, אנא יחיש שמעותו ונודה לו בכל לבב.

²⁹ אוהבו של המלך.

³⁰ לא בכדי נבחר פרק זה להפטר פרשת לך לך. ראו הפסוק השלם שם: "וְאֵתָהּ יִשְׂרָאֵל עֲבָדִי יַעֲקֹב אֲשֶׁר בְּחָרְתִּיד זֶרַע אֲבִרְהָם אֲהִבִּי, שֶׁבַעֲמֵם מִדְּבַר עַל יַעֲקֹב, עַל אוֹהֲבוֹ שֶׁל הַמֶּלֶךְ. וְלֹא עוֹד, אֲלֵא עַל בְּנֵי יַעֲקֹב, קֹהֶל שׁוֹמְעֵיו שֶׁל הַנְּבִיא יִשְׁעִיָּהוּ. מִי מֵהַקֹּהֶל שֶׁהִכִּיר אֶת

א). התנה עמו שיתן לו מתנה, שנאמר: "קום התהלך בארץ ... כי לך אתננה" (שם יג יז), וכן הוא אומר: "כי כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה ולזרעך" (שם טו). אמר לו הקב"ה למשה: אעפ"י שהתנתי עם האבות ליתן להם את הארץ ומתו, איני חוזר בי, אלא: "שלח לך אנשים". הוי: "ודבר אלהינו יקום לעולם".³¹

דברים רבה ב כ, פרשת ואתחנן – מנשה "מאיים" על הקב"ה ונענה³²

אמר רבי אחא הא בייא רבא לעלמא:³³ התושב מפנה לבעל הבית. ולמה עשה צלם של ד' פנים?³⁴ כנגד ד' חיות שהן סובלות כסאו של הקב"ה³⁵ ... ומה עשה לו הקב"ה? מסרו ביד שונאיו ... ועשו לו מולין של נחושת³⁶ והכניסו אותו לתוכו והיו מדליקין תחתיו והוא היה נשרף מבפנים. אותה עשה קרא מנשה לכל אלוהות שבעולם שהיה מזבח להם ולא ענו אותו אחד מהם ... כיון שראה מנשה צרתו צרה שלא ענה אותו אחד מהם, התחיל קורא להקב"ה, אמר לפניו: רבש"ע הרי קראתי לכל אלוהות שבעולם וידעתי שאין בהן ממש. רבש"ע! אתה הוא אלוה על כל אלהים, ואם אי אתה עונה אותי אני אומר שמא חס וחלילה כל הפנים שוות. אמר לו הקב"ה: הא רשע, בדין הוא שלא אענה אותך שהכעסת אותי. אלא שלא לנעול דלת לפני השבים שלא יהו אומרים הרי מנשה ביקש לעשות תשובה ולא נתקבל, לפיכך הריני עונה אותך.³⁷

מסכת מגילה דף יד עמוד ב – רחב נישאה ליהושע ויצאו ממנה נביאים כהנים

אמר רב נחמן: חולדה מבני בניו של יהושע היתה ... איתיביה רב עינא סבא לרב נחמן: שמונה נביאים והם כהנים יצאו מרחב הזונה, ואלו הן: נריה, ברוך, ושריה, מחסיה, ירמיה, חלקיה, חנמאל, ושלוש. רבי יהודה אומר: אף חולדה הנביאה מבני בניה של רחב הזונה היתה ... תסתיים שמעתא; דאיגירא ונסבה יהושע.³⁸

הפסוק במלואו, או שמא הדרשן הביאו במלואו ורק בדפוסים הוא מקוצר, כבר הבין לכאורה לאן זורמת הדרשה, ואע"פ כן, נכונה לו הפתעה.

³¹ על מלכות אומות העולם, כולל מלכות הורדוס הרשע, אומרים חז"ל שאם הבטיחה אפשר לסמוך על דברה משום שהמלכות אינה חוזרת בה: "מלכותא שאני, דלא הדרא ביה, דאמר שמואל: אי אמר מלכותא עקרא טורי, עקר טורי ולא הדר ביה" (בבא בתרא ג ע"ב, ערכין ו ע"א, בדברינו [בנין הורדוס](#) בפרשת תרומה). אז מה ההווה אמינא (המחשבה) לא לקיים את השבועה לאבות? משום שמתו ועברו מן העולם אין הקב"ה מחויב יותר לקיים את הבטחתו? הרי בברית בין הבתרים נאמר לאברהם מראש: "ודור רביעי ישובו הנה!" ופרשנים ומדרשים רבים רואים בשעבוד מצרים חלק מתהליך קיום ההבטחה לאבות, והדחייה היא רק משום: "כי לא שלם עיון האמורי עד הנה!" האם הירידה הרוחנית הקשה של עם ישראל במצרים והתדרדרותם למ"ט שערי טומאה לא הייתה חלק מהתכנית האלוהית והיא שנתקה את הברית? או שמא התשובה היא פשוטה: הדרשן רוצה להדגיש את ההבדל בין הבטחותיו של בשר דם שמתפש כל הזמנות לא לקיימן (רמז למלכויות?) ובין הבטחותיו של הקב"ה שהן נצחיות. אך בדרך למטרה זו נכנס הדרשן לשדה מוקשים "קטן", לפחות בעיני הקורא המודרני והביקורתי. כך או כך, מדרש זה מחזק מאד את שיטת רמב"ן והמדרשים ששליחת המרגלים היה דבר ראוי ונכון. ראו דברינו [שלח לך אנשים](#) בפרשת בשלח.

³² ראו מקבילה לדרשה זו בפסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פסקא כד – שובה.

³³ צרה גדולה היא לעולם. ואולי גם קטרוג גדול.

³⁴ מדובר על מנשה שעשה את הצלם.

³⁵ כבר לא רק דמות השור שבני ישראל "הורידו" ממעשה המרכבה ועשו את העגל, אלא דמות כל ארבע החיות! מנשה היה חוטא ומחטיא ואחד משלושה המלכים שאין להם חלק לעולם הבא (סנהדרין פרק י משנה ב). חזקיהו אביו הצדיק לא רצה להביאו לעולם (גמרא ברכות י ע"א), וליאשיהו בנו הצדיק ודורו לא הועילה כל צדקתם בשל מעשיו של מנשה (מלכים ב כג כו). ראו בגמרא יבמות מט ע"ב, ירושלמי סנהדרין י ב שמנשה ניסר את ישעיהו הנביא.

³⁶ תנור או כבשן אש.

³⁷ בדברינו [הטיחו דברים כלפי מעלה](#) בפרשת שלח לך מנינו שורה של אישים ובהם: משה, חנה, אליהו, דוד, ירמיהו ועוד שטענו טענות כלפי שמיא עד כדי הטחת דברים או אפילו חוצפה. לקבוצה נכבדה זו מצטרף מנשה המלך החוטא והמחטיא! מנשה "מאיים" על הקב"ה שאם לא יצילו מכבשן האש (כמו אברהם, חנניה מישאל ועזריה) הוא, מנשה, יודיע לכל העולם ש"כל הפנים שוות" והקב"ה אינו אחר מכל האלוהות שבעולם! והקב"ה שומע וכביכול משתכנע, אמנם לא ישירות מ"איומו" של מנשה, אלא מהסיבה "שלא לנעול דלת לפני השבים". ולא עוד, אלא שתשובתו של מנשה הופכת למינוף תשובתם של ישראל, ראו פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פסקא כד – שובה: "תשובתו של מנשה קיבלתי ותשובתכם אני מקבל?". המקרא אמנם מציין שמנשה התפלל ועשה תשובה לאחר שנשבה ע"י מלך אשור והוגלה וזה השיבו למלכותו. ראו דברי הימים ב לג יב-יג: "וַיִּהְיֶה לוֹ חֵלֶה אֶת־פְּנֵי ה' אֱלֹהֵיו וַיִּפְנֶעַ מֵאֵד מִלִּפְנֵי אֱלֹהֵי אֲבֹתָיו: וַיִּתְפַּלֵּל אֵלָיו וַיַּעֲתֶר לוֹ וַיִּשְׁמַע תְּחִנָּתוֹ וַיִּשְׁיבֵהוּ יְרוּשָׁלַם לְמַלְכוּתוֹ וַיֵּדַע מִנְּשָׂה כִּי ה' הוּא אֱלֹהִים". פסוקים אלה הם הבסיס לשיטת ר' יהודה שלמנשה יש חלק לעולם הבא. אך נראה שהמדרש לא שבע רצון מקבלת תשובה זו והוסיף אותה להטחת דברים כלפי שמיא על מנת לקטרג על מנשה ולהמעט בערך תשובתו. לא תשובה כנה יש כאן אלא "חוצפא כלפי שמיא". ראו סיום המדרש שם שמלאכי השרת סתמו את כל חלונות הרקיע שלא תישמע תפילתו של מנשה, והקב"ה ש"חתר את הרקיע מתחת כיסא הכבוד וקיבל את תפילתו", לא עשה זאת אלא מהסיבה "שלא לנעול דלת לפני השבים". ועדיין, עצם "האיום" של מנשה על הקב"ה הוא דבר מפתיע ומעצים.

³⁸ רחב, שהמדרש לא נמנע מלכנותה "הזונה" ולהזכיר את עברה, נישאה ליהושע! מרחב יצאו שמונה נביאים ובהם נביאים שנבאו את חורבן הארץ. רחב אומרת: "דַּעֲתִי כִּי נָתַן ה' לָכֶם אֶת הָאָרֶץ וְכִי נָפְלָה אִימַתְכֶם עָלֵינוּ וְכִי נִמְגְּוָה כָּל יִשְׂרָאֵל הָאָרֶץ מִפְּנֵיכֶם: כִּי שָׁמַעְנוּ אֶת אֲשֶׁר הוֹבִישׁ ה' אֶת מִי יָם סוּף מִפְּנֵיכֶם בְּצִאתְכֶם מִמִּצְרָיִם וְכוּ'" (יהושע ט ט-י) וירמיהו מצאצאיה מתנבא על החורבן ומזהיר את העם מלסמוך על מצרים ולרדת לשם. וכבר הרחבנו לדון בדמותה של [רחב](#) בפרשת שלח לך. כאן, אנו מבקשים לצרף לרחב שהתגיירה ומבני בניה יצאו נכבדים בישראל, את בניהם של רעעים רבים אחרים שהרעו לישראל וסופם שהתגירו, כמאמר הגמרא במסכת גיטין נז ע"ב: "נעמן גר תושב היה; נבוזראדן גר צדק היה. מבני בניו של המן למדו תורה בבני ברק; מבני בניו של סיסרא למדו תינוקות בירושלים; מבני בניו של סנחריב למדו תורה ברבים. מאן אינון? שמעיה ואבטליון" (ראו גם סנהדרין צו ע"ב), אלהים

מדרש זוטא - שיר השירים (בובר) פרשה ג סימן ד - גולגולתו של אֶרֶנָה תחת המזבח

"אחזתיו ולא ארפנו" - זה דוד שתפס את הגורן מיד ארונה היבוסית ואמר זהו בית הבחירה. "עד שהבאתיו אל בית אמי ואל חדר הורתי" - בשעה שעלו בני ישראל להוסיף על המזבח וימצאו גולגולתו של ארונה נתונה תחת המזבח ולא פסל הקב"ה את הקרבנות של ישראל.³⁹

במדבר רבה כג יג, פרשת מסעי - מה הדבר הנורא שעשה יואב לדוד⁴⁰

ולמה נהרג? שכן צוהו דוד אביו: "וגם אתה ידעת את אשר עשה לי יואב בן צרויה" (מלכים א ב ה). אתה מוצא בשעה שכתב דוד ליואב: "הבו את אוריה אל מול פני המלחמה החזקה ושבתם מאחרי ונקמה ומת" (שמואל ב טו), עשה כך ונהרג. נתקבצו כל ראשי החיילים על יואב להרגו, שהיה (אוריה) ראש הגיבורים, שכך כתיב בו: "אוריה החתי - כל שלשים ושבעה" (שמואל ב כג לט). הראה להם את הכתב.⁴¹ לפיכך כתיב: "את אשר עשה לי יואב בן צרויה".⁴²

ויקרא רבה יב ה, פרשת שמיני - שלמה מתהולל ערב חנוכת המקדש ולא מתעורר בבוקר⁴³

א"ר יודן: כל אותן שבע שנים שבנה שלמה בית המקדש, לא שתה בהן יין. כיון שבנאו ונשא את בת פרעה, אותו הלילה שתה יין. והיו שם שתי בליזמיאות:⁴⁴ אחת שמחה לבנין בית המקדש ואחת שמחה לבת פרעה.⁴⁵ אמר

אפשר לצרף גם אישים מרומי, כגון אונקלוס או עקילס הגר שהיה מנכבדי רומי והתגייר למרות התנגדותו של הקיסר (עבודה זרה יא ע"א, שמות רבה ל יב) ואולי עוד אישים. מה פשר עניין זה? נראה שהיה חשוב לדרשני ישראל להראות שבסופו של דבר הכירו אישים אלה במעלתו של עם ישראל ואם זה לא ניצח אותם בכח החרב והסייף, ניצח אותם בסופו של חשבון בכח הספר והרוח.
³⁹ ראו מקור העניין בירושלמי סנהדרין פרק א הלכה ב (וכן בפסחים פרק ט הלכה א): "שעייברו את ניסן ואינו מעובר אלא אדר ואתיין כ"י דמר ר' סימון בר' זבדי גולגולתו של ארנן היבוסית מצאו תחת המזבח". (ובירושלמי סוטה פרק ה הלכה ב מועתק הסיפור לימי בית שני לדיאלוג בין הכהנים וחגי הנביא). נסביר. בימי חזקיהו המלך שבו חזרה תורה לישראל אחרי השבר הגדול של ימי אחז, עליו דורשים חז"ל: "כך אמר אחז אם אין גדיים אין תישיש, אם אין תישיש אין צאן, אם אין צאן אין רועה, אם אין רועה אין עולם" (בראשית רבה מב ג, ירושלמי סנהדרין פרק י הלכה ב). כחלק מהשבט התורה וההתעוררות בימי חזקיהו חדשו את עבודת המקדש ואת מצוות חג הפסח (ראו דברי הימים ב פרקים כט-ל). וכשרצו לחגוג אותו גילו שהם טמאים, ולא עוד אלא שתחת מקום המזבח בהר הבית יש עצמות אדם - גולגולתו של ארנן היבוסית שמכר את הר הבית לדוד זקן זקנו של חזקיהו! כיצד הגיעה לשם גולגולתו של ארנן אין לדעת, אולי בתוך חלקת השדה שמכר ארנן לדוד הייתה גם חלקת קברי המשפחה ובעת קניית השדה, המזבח שהקים דוד ובניית הבית ע"י שלמה אף אחד לא שם לב, וכעת בימי חזקיהו גילה פתאום מישהו (מאתרא קדישא?) שיש בהר הבית קברים! קברים במקום המקדש! כל השומע תצילנה אוזניו! מה עושים? שום דבר, ממשיכים בהכנות לקרבן פסח שעפ"י דין אין בו דיני טומאה שדחוייה היא אם רוב הציבור טמא. ולא מעבירים ניסן בניסן כפי שביקש חזקיהו לעשות. סיפור קניית הר הבית ע"י דוד מארנן היבוסית שריר וקיים ונכנס לקורות ימי עם ישראל ותולדות הר הבית. מה שהתקדש התקדש ואין מחסטים בקברים (ואגב גם לא בפסולי משפחה, סוף משנה מסכת עדיות). ראו דברינו [קניית הר הבית](#) ביום ירושלים.

⁴⁰ בנושא המורכב של מות יואב ע"י שלמה, כחלק מצוואתו של דוד, ורץ להחזיק בקרנות המזבח, כבר דנו באריכות בדברינו [לאחוז בקרנות המזבח](#) בפרשת משפטים. כאן נתמקד באחת מהסיבות שחז"ל הבינו במשפט של דוד לשלמה: "אשר עשה לי יואב בן צרויה". מה היה הדבר הנורא שעשה יואב לדוד שבגינו היה חייב מיתה?

⁴¹ החיילים של אוריה שראו שיואב נתן פקודת נסיגה שהפקירה את מפקדם וגרמה להריגתו, התקוממו על יואב והוא נאלץ להראות להם את הכתב, היינו את פקודתו של דוד להפקיר את אוריה. בכך גילה יואב את סודו של דוד והפר את אמונו. זה אולי כתב האישום הכי חמור של דוד בפרשת אוריה ובת שבע וסוד שיואב החזיק שיכול להכתים את מלכותו של שלמה שנולד מקשר זה!

⁴² לא חסרים מדרשים 'שירודים' על דוד (כמשה לעיל). ראו למשל רות רבה ח א בוויכוח בין דוד לעם ישראל למי מיוחס יותר, נכון יותר, מי בא מייחוס פגום יותר. וכן בגמרא יומא כב ע"ב על תשלומי הארבעה בגין גזילת כבשת הרש. אבל כאן נראה שהגענו לשיא. אחרי כל מה שהמקרא אומר מפורשות על דוד, אחרי נאום כבשת הרש, אחרי הניסיון של מי מחז"ל להקל קצת במעשיו של דוד, בא מדרש זה ומעמיס עליו דברים נוראים הרבה מעבר למה שכתוב במקרא. גם נאפת עם אשת איש, גם ניסית להסתיר זאת ולהציג בתחבולות שונות שהריונה של בת שבע בא מאוריה, גם שלחת את אוריה אל מותו וכעת אתה מצווה את שלמה להרוג את יואב שהציל אותך פעם אחרי פעם ועמד לצדך בכל מלחמותיך וברגעיך הקשים ביותר: כשנרדפת ע"י שאול, כשנסת מפני אבשלום בנך, כששבע בן בכרי מרד עליך ועוד. הוא אותו שר הצבא, ראש הסנהדרין לפי חז"ל, שניסה למנוע ממך מלמנות את עם ישראל ללא צורך, אך אתה לא שמעת ובאה מגפה על עם ישראל (שמואל ב פרק כד). הוא שהעמדת אותו במצב בלתי אפשרי כשהצבא עמד למרוד בו הרחק שם במלחמה עם בני עמון ואתה מתענג בארמוןך בירושלים!! ובידי מי אתה, דוד, מפקיד את צו ההריגה של יואב אחיינך? בידי הבן שנולד מבת שבע שאיתה נאפת ואת בעלה הרגת! הוא האיש המתאים לקחת נקמת גילוי "סוד אוריה"? (כן, כי אחרת לא תיכון מלכותו, אבל אי לה למלכות שעל יסודות אלה תכונן). דוד וזרעו אמנם נענשו קשות, כפי שמסיים שם המדרש: "א"ר יהודה: כל הקללות שקלל דוד את יואב נתקיימו בזרעו של דוד. זב - מרחבעם בן שלמה ... מצורע - מעוזיהו ... מחזיק בפלך - מאסא ... ונופל בחרב - מיאשיה ... חסר לחם - מיהויכין וכו' ", אבל מה הוא רוצה לומר? אין ספק שמדרש זה הוא מהחמורים ביותר שנאמרו על דוד, אולי מכתבי האשם הקשים ביותר כנגד מאן דהוא. ואנחנו רק שואלים: מה גרם להעצמה זו? זה מדרש מאוחר שבוודאי הכיר את מסורות חז"ל על דוד מלך המשיח ומן הסתם גם את הדעה "כל האומר דוד חטא איננו אלא טועה" (שבת נו ע"א). למה הוא עושה זאת? מה עומד כאן? האם ייתכן שהמדרש משמר מסורת טרום מקראית או לפחות מסורת בע"פ קדומה שהתלוותה לסיפור של דוד ואוריה? או ההפך, האם המדרש מייצג דרשן מאוחר שאחרי שקרא ולמד את כל המדרשים, גם את ההצטדקויות של דוד כגון: "לך לבדך חטאת" (איפה החטא הנורא שבין אדם לחבירו?), התפרץ ובא בחשבון נוקב עם דוד?

⁴³ מקבילה או פיתוח מדרש זה מצוי במדרש במדבר רבה י ד פרשת נשא. אנו נעשה את מדרש ויקרא רבה עיקר ונשלים פה ושם במדרש במדבר רבה. שניהם 'מעצימים' דיים כל אחד בפני עצמו.

⁴⁴ משתאות עם ריקודים.

⁴⁵ ראו התיאור במדבר רבה: "באותו הלילה שהשלים שלמה מלאכת בית המקדש, נשא בתיה בת פרעה. והייתה שם צהלת שמחת בית המקדש וצהלת בת פרעה. ועלתה צהלת שמחת בת פרעה יותר מצהלת בית המקדש".

הקב"ה: של מי אקבל, של אלו או של אלו? באותה שעה עלה על דעתו להחריב את ירושלים, זהו שכתוב: "כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת וגו' להסירה מעל פני" (ירמיה לב לא). א"ר הילל בר הילני: כזה שהוא עובר במקום המטונף ועוקם חוטמו. אמר רבי חוניא: שמונים מיני ריקודים רקדה בת פרעה באותה הלילה.⁴⁶ והיה שלמה ישן עד ד' שעות ביום ומפתחות של בית המקדש נתונות תחת ראשו. זהו ששינו: "על תמיד של שחר שקרב בארבע שעות".⁴⁷ הא כיצד? עשתה לו כמין מפרס וקבעה בו כוכבים ומזלות ופרסה אותו למעלה הימנו. ומשהיה מבקש לעמוד היה רואה אותם והיה סבור שעדיין הוא הלילה וישן לו עד ארבע שעות.⁴⁸ נכנסה אמו והוכיחתו ... נטלה קרדיקין⁴⁹ שלה והיתה מְסַטְרָתוּ לכאן ולכאן ואמרה לו: "מה פְּרִי וְמָה פֶּרֶטְנִי וְמָה פֶּרֶטְנִי וְמָה פֶּרֶטְנִי" (משלי לא ב) ... אמרה לו: בני, כבר גדלת, הרבה נשים נשא אביך, וכשבא נתן הנביא ואמר לו: "הֲנֵה בֶן נֹלָד לָךְ הוּא יִהְיֶה אִישׁ מְנוּחָה ... כִּי שְׁלָמָה יִהְיֶה שְׁמוֹ וְשָׁלוֹם וְשָׁקֵט אֲתָן עַל יִשְׂרָאֵל בְּיָמָיו" (דברי הימים א כב ט), היתה כל אחת אומרת: אם מעמדת אני שלמה, אני מקריבה כל קרבנות שבתורה. ועכשיו אני עומדת וקרבנותי בידי ואתה ישן!⁵⁰

איכה רבה פתיחתא ט - הזילות שבחורבן – עבודה זרה בבית המקדש

רבי יצחק פתח: "בְּשָׁנֵינוּ כִּי שְׁמַעְנֵנוּ חֲרָפָה כְּסָתָה כְּלָמָה פָּגִינוּ כִּי פָּאוּ זָרִים עַל מְקֻדְשֵׁי בֵּית ה' " (ירמיה נא נא). את מוצא, בשעה שנכנסו שונאים לירושלים נכנסו עמהם עמונים ומואבים, שנאמר: "ידו פרש צר על כל מחמדיה כי ראתה גוים באו מקדשה אשר צויתה לא יבואו בקהל לך" (איכה א י). נכנסו לבית קדשי הקדשים ומצאו שם שני כרובים. נטלו אותן ונתנו אותן בכליבה והיו מחזירין אותן בחוצות ירושלים ואומרים: לא הייתם אומרים שאין האומה הזאת עובדת עבודת כוכבים? ראו מה מצינו להם ומה היו עובדים! הא כל אפיין שוין.⁵¹ זהו שכתוב: "עַן אָמַר מוֹאָב וְשָׁעִיר הֵנָּה כָּכָל הַגּוֹיִם בֵּית יְהוּדָה" (יחזקאל כה ח).⁵²

⁴⁶ ובבבבדר רבה: "אלף מיני זמר הכניסה לו בת פרעה. והיה מצוה לזמר לפניו באותו לילה. והיתה אומרת לו: כך מזמרין לפני עבודת כוכבים פלונית וכך מזמרין לפני עבודת כוכבים פלונית". ובגמרא שבת נו ע"ב: "אמר רב יהודה אמר שמואל: בשעה שנשא שלמה את בת פרעה הכניסה לו אלף מיני זמר, ואמרה לו: כך עושין לעבודה זרה פלונית, וכך עושים לעבודה זרה פלונית, ולא מיחה בה. אמר רב יהודה אמר שמואל: בשעה שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבריאל ונעץ קנה בים, ועלה בו שירטון, ועליו נבנה כרך גדול [של רומי]". מה שאגב יוצר קשר מעניין בין בית ראשון ובית שני (החשמונאים). והכל עפ"י דרשני בית שני שאולי באים כאן בחשבון עם בית ראשון שהוא שגורם לעלייתה של רומי.

⁴⁷ מסכת עדיות פרק ו משנה א: "רבי יהודה בן בבא העיד חמשה דברים ... ועל תמיד של שחר שקרב בארבע שעות".

⁴⁸ פה מוסיף מדרש בבבבדר רבה: "והיו ישראל עצבים, שהיה יום חנוכת בית המקדש ולא היו יכולין לעשות מפני שהיה ישן שלמה. והיו מתייראים להקיצו מפני אימת המלכות. הלכו והודיעו לבת שבע אמו והלכה היא והקיצתו והוכיחתו".

⁴⁹ נעל. ובמדרש בבבבדר רבה: "מלמד שכפתו אמו על העמוד".

⁵⁰ שלמה כדור לא נמלט בביקורתם של חז"ל, ראו למשל המדרשים על שלושת תקופות חייו ושאר חטאיו בתחילת שיר השירים רבה: חכם, טיפש וחכם – טיפש, חכם וטיפש! גם בגמרא מלך הדיוט ומלך, אבל מדרש זה מעצים באופן קיצוני ובלי כל סמך במקרא. האם בא כאן הדרשן מתקופת בית שני בחשבון עם תקופת בית ראשון? האם חשו ששיבת ציון לא החזירה את העם לגדולתו, היינו חורבן בית ראשון והגלות לבבל השאירו פצע עמוק בתולדות העם, פצע שאנשי בית שני עם כל רצונם הטוב לא יכלו לו? ראו המחלוקת בין ריש לקיש ור' יוחנן מי גדול יותר: ראשונים או אחרונים וכעסו של ריש לקיש על העולים המעטים שבאו מבבל: "אלהה סנינא לכו" (יומא ט ע"ב). האם אפשר לגלגל הכל על מקימי בית דוד, דוד ושלמה? מדרש זה, כרבים אחרים שראינו, נשאר 'מדרש פליאה' ומחכה לפתרון. עד שנמצא פתרון, ראו מקבילה בגמרא סנהדרין ע ע"ב, כחלק מהדיון הכללי על נזקי היין, שם הסיפור מרוכז בהרבה – רק 'חצי הסיפור' שבמדרש רבה. האם הגמרא צנורה וביקשה להפחית מחומרת מעשיו של שלמה, או שמא המדרשים הוסיפו והחמירו עם שלמה?

⁵¹ כל הפנים שוות. היהודים אינם שונים מאיתנו. ראו מדרשי "הללו והללו", כגון ויקרא רבה כא ד ודברי מנשה לעיל.

⁵² זה ללא ספק ממדרשי החורבן הקשים. נוסף לכל הצרות שנפלו על עם ישראל, נתגלה גם קלונם ברבים. שם בקדוש בקדשים הם מחזיקים עבודה זרה! לא מעט מדרשים משווים את עם ישראל עם הגויים: "הללו עובדי עבודה זרה והללו עובדי עבודה זרה, הללו גילו עריות והללו גילו עריות" (ראו דברינו [בימי שפוט השופטים](#) במגילת רות). אך כאן נראה שהדרשן הגדיל לעשות, מה גם שאין הוא מציג שום תשובה ומשאיר אותנו חסרי מענה! כפי שאומר הפסוק בירמיהו נא נא: "בְּשָׁנֵינוּ כִּי שְׁמַעְנֵנוּ חֲרָפָה כְּסָתָה כְּלָמָה פָּגִינוּ כִּי פָּאוּ זָרִים עַל מְקֻדְשֵׁי בֵּית ה' ". לא רק באו והחריבו את בית המקדש (כפי שאומרים שם כל המפרשים), אלא באו וגילו את קלונם של ישראל לעיני העולם כולו. זאת ועוד, ראו דברי הגמרא ביומא נד ע"א-ע"ב: "כְּמַעַר אִישׁ וְלִיּוֹת" (מלכים א ז לו) - מאי כמער איש וליות? אמר רבה בר רב שילא: כאיש המעורה בלוייה שלו. אמר ריש לקיש: בשעה שנכנסו נכרים להיכל ראו כרובים המעורין זה בזה. הוציאו לשוק ואמרו: ישראל הללו, שברכתך ברכה וקללתך קללה, יעסקו בדברים הללו? מיד הזילות, שנאמר: "כל מכבדיה הזילותה כי ראו ערותה". הכרובים שבקודש הקודשים מבוזים ע"י הגויים, הן כסמל לעבודה זרה והן כסמל מיני. ואין תשובה בפי הדרשן! ראו דברינו [הזילות שבחורבן](#) בתשעה באב. הסבר אפשרי הוא שאכן יש כאן ביקורת רבה על הדרשנים שפעלו אחרי החורבן על אנשי בית ראשון ואולי גם בית שני. הסבר אפשרי אחר הוא כמאמר הגמרא בשבת פח ע"ב: "למיימינים בה - סמא דחיי. למשמאילים בה - סמא דמותא". אכן, היה בכרובים סמל למין, לחיבור שבין זכר ונקבה וגם דמות מוחשית שאפשר לטעות בה כעבודה זרה. אך הכל תלוי בכוונת המכוון. אם כוונתו לשם שמים או להשחתה. ושיר השירים הלוא מלא בכך. מי שרוצה לעשותו חול עושה, ור' עקיבא עשה אותו קודש קדשים (מסכת ידים פרק ג משנה ה). ראו עוד ברוח זו, גמרא יומא שם: "אמר רב קטינא: בשעה שהיו ישראל עולין לרגל מגלילן להם את הפרוכת, ומראין להם את הכרובים שהיו מעוררים זה בזה, ואומרים להן: ראו חיתבתכם לפני המקום כחיבת זכר ונקבה". וראו שם הדרשות על הפסוק: "בין שדי ילין".

מסכת סוטה דף מז עמוד א – כוחם של כישוף ועבודה זרה

"וארבעה אנשים היו מצורעים" (מלכים ב ז ג)⁵³ - אמר רבי יוחנן: זה גיחזי ושלוש בניו. "וילך אלישע דמשק" (שם ח) - למה הלך? אמר ר' יוחנן: שהלך להחזירו לגיחזי בתשובה, ולא חזר. אמר לו: חזור בך, אמר לו, כך מקובלני ממך: כל מי שחטא והחטיא את הרבים - אין מספיקין בידו לעשות תשובה. מאי עבד? איכא דאמרי: אבן שואבת תלה לו לחטאת ירבעם והעמידו בין שמים לארץ. ואיכא דאמרי: שם חקק לה אפומה, והיתה אומרת אנכי ולא יהיה לך.⁵⁴

מחלקי המים

מים אחרונים: הארכנו מאוד ומן הסתם לא סקרנו את כל המדרשים המעצימים.⁵⁵ וגם תשובה כוללת לא מצאנו. נראה שהפתרון הוא 'מקומי' ויש לפענח כל מדרש לעצמו. מדרש, מדרש ופתרוננו. לפיכך, אפשר גם שריכוז מדרשים מפתיעים ומעצימים אלה לגיליון אחד כפי שעשינו, עשוי לתת פרספקטיבה מוטעית ומוטית על עולם המדרש של חז"ל. אולי כל זה איננו אלא היוצא מן הכלל שלא בא ללמד על הכלל ובקושי בא ללמד על עצמו. כך או כך, יש בספרות המדרש אוסף של מדרשים שהם ללא ספק מיוחדים ו'מקצינים' ויש לנסות לפענחם. אוסף זה עומד לרשות כל שואב מים שירוה בהם צימאוננו, ירקח עסיסו, ישקה גינתו ויגבל עיסתו הטובה. ואם תצא לו גלוסקא נאה, אנא יחיש לשלחה אלינו.

⁵³ הם המצורעים שישבו פתח שער שומרון שאת סיפורם אנו קוראים בהפטרות פרשת מצורע, הם עפ"י מסורת המדרש: גיחזי ושלוש בניו. ראו דברינו [וארבעה אנשים היו מצורעים](#) בפרשת מצורע.

⁵⁴ כבר הרחבנו לדון בדרשה זו בדברינו [צרעת נעמן וגיחזי](#) בפרשת מצורע, וכאן נביא רק את הנחוץ לעניינינו. בכח הכישוף (בכוחות שקיבל מאלישע?) מצליח גיחזי לחקות את שני הדברות הראשונים ש"מפי הגבורה שמענום"! אותם ששמעו ישירות מפי הקב"ה והיו צריכים להביא לאמונה, עליה אומר הרמב"ם בהלכות יסודי התורה פרק ח הלכה א: " ... שהמאמין על פי האותות יש בלבו דופי שאפשר שיעשה האות בלש וכושף ... ובמה האמינו בו? במעמד הר סיני שעיינו ראו ולא זר ואוזנינו שמעו ולא אחר". האם מעשה העגל שבר את "מפי הגבורה שמענום"? איזה מין כח ניתן כאן לגיחזי? ראו מסכת סנהדרין סז ע"ב: "אמר רבי יוחנן: למה נקרא שָׁמֶן כשפים - שמכחישין פמליא של מעלה". ראו דברינו [בין עבודה זרה לטבע \[שיטת ר' יוסי הגליל\]](#) בפרשת ראה. נראה שדווקא למדרש מעצים זה יש פתרון והוא בדמותו של ישו "שכישף והסית והדיח והחטיא את ישראל" (סוטה מז ע"א) שבו מנסה הגמרא להתמודד דרך דמותו המקראית של גיחזי. לומר לך, אל תתרגש ואל תתפעל מהמופתים שעשה ישו (שכנראה השפיעו על חלק מהציבור) - כבר היו דברים בעולם והסתיימו בצרעת. מה שעדיין לא פותר את הבעיה של כח הכישוף אם קיים דבר כזה אם לאו, מחלוקת שהגיעה עד הרמב"ם ורמב"ן. ראו דברינו [תמים תהיה עם ה' אלוהיך](#) בפרשת משפטים וכן [אין עוד מלבדו](#) בפרשת ואתחנן.

⁵⁵ חסרים למשל המדרשים על היחס הקשה והמפלה לשאול בהשוואה עם דוד - ראו דברינו [בין שאול לדוד](#) בפרשת במדבר, מדרשים על הבל השבת - ראו דברינו [הבל השבת](#) בפרשת בראשית, מדרשים אינטימיים על ענייני צניעות שבינו לבניה שחז"ל לא נמנו מעוסק בהם (בכתיבה), מדרשים על יצר הרע (בכתיבה), ועוד.